Solomon MARCUS

Zece nevoi umane de care educația ar trebui să țină seama

Avem cele zece porunci. În complementaritate cu ele, propun zece nevoi umane. Ele își au rădăcinile în copilărie. Ar fi trebuit să facă obiectul educației și învățării, la toate vârstele. Dar nu prea se întâmplă acest lucru. Poate ne aude cineva; acum, la acest moment al unui nou început.

1. Nevoia de a da un sens vieții, la nivel elementar

Măcar o dată pe zi savurează faptul că respiri; că privești cerul și pământul; că te miști; trăiește-le ca mari evenimente. Bucură-te că ai schimbat un zâmbet cu un copil care a trecut pe lângă tine. Toate acestea să-ți fie suficiente pentru a simți că viața are un sens, că merită să fie trăită, că este un dar pentru care cei care te-au adus pe lume și te-au crescut au dreptul la iubirea și recunoștința ta.

2. Nevoia de împrospătare

Dar respirația și mișcarea sunt cu noi tot timpul. Există riscul, tentația ca ele să devina rutină, să nu le acordăm nicio atenție, cum, de fapt, se și întâmplă în general. Rutina nu poate și nu trebuie eliminată total, o mare parte a comportamentului nostru urmează reguli precise, de civilizație. Problema este de a reduce rutina la minimul necesar, de a nu deveni sclavul ei, cum se întâmplă, din păcate, frecvent. Așa cum avem grijă zilnic să ne împrospătam corpul prin odihnă, prin mișcare și prin folosirea apei și săpunului, avem nevoie și de o împrospătare a minții, a simțurilor, a sufletului nostru. Să ne trezim în fiecare dimineață capabili de a arunca o privire proaspătă asupra lumii, cu dispoziția unui nou început, cu o limpezire a simțurilor și a gândurilor; într-un anume sens, să recăpătăm, să recuperăm candoarea copilăriei.

3. Nevoia de întrebare și de mirare

Eram în copilărie într-o permanentă stare interogativă, de curiozitate, de mirare, de extaz în fața spectacolului naturii și al lumii, al propriei mele

ființe. Pentru a da un singur exemplu, sunt de-a dreptul fermecat de năzdrăvăniile creierului meu, în materie de memorie și de imaginație. În fiecare seară, când mă las pradă somnului, mă întreb ce călătorii neașteptate îmi vor oferi visele din noaptea respectivă. Starea de mirare, de extaz mi-a alimentat totdeauna pofta de viață, a fost mereu o sursă de energie. Atunci când sunt întrebat: de ce trăiești? îi răspund: pentru a mă mira. De prea multe ori, școala, în loc să întrețină și să dezvolte această nevoie, o anihilează. Dar dacă nu ne menținem starea de curiozitate, de mirare, de dorință de a înțelege lumea, nu doar de a o înregistra, atunci nu ne putem forma capacitatea de problematizare, de identificare a aspectelor neelucidate, nu putem sesiza amploarea și natura ignoranței noastre.

4. Nevoia de îndoială și de suspiciune

Ce poate fi mai uman decât ezitarea, nehotărârea, nedumerirea? Pentru René Descartes, starea de îndoială este semnul clar al naturii gânditoare a ființei umane. Un același lucru poate fi considerat din mai multe puncte de vedere și, în aceste condiții, spiritul critic ne obligă la o analiză comparativă, care uneori nu conduc la un rezultat ferm, ci la o pluralitate de posibilități, fiecare fiind descrisă în termeni de grad de plauzibilitate. În justiție se lucrează cu prezumția de nevinovăție. În educație și în învățare este recomandabil să adoptăm prezumția de suspiciune. Ne naștem criticând; plânsul nou-născutului este reacția sa critică față de o nemulțumire. Să privim cu interes, dar cu suspiciune orice ni se livrează de la catedră, de la o tribună, de pe internet, din cărți, din orice fel de publicații, așa cum un polițist care caută pe autorul unei crime suspectează totul. Educatorii, profesorii ar trebui să fie primii care să recomande, să stimuleze această atitudine la elevi, la studenți, să le spună acestora: „Cel mai clar semn de respect pe care mi-l puteți arăta este să-mi acordați atenție, dar să nu acceptați nimic din ceea ce vă spun înainte ca spiritul vostru critic să vă asigure de adevărul și de interesul spuselor mele; dacă nu mă înțelegeți, să nu mă lăsați să trec mai departe, să-mi cereți să fiu mai clar; dacă vi se pare că nu am dreptate, să vă manifestați argumentat dezacordul". O atitudine similară se cuvine a fi adoptată față de litera tipărită, din manuale sau din orice alt loc. Omul de la catedră nu trebuie să pozeze într-un atoateștiutor, este normal ca uneori să le spună celor pe care-i instruiește: „nu știu", „nu înțeleg nici eu"; iar atunci când cineva din bancă îi corectează o scăpare, o greșeală, să-i mulțumească pentru atenția acordată.

Uneori introduceam deliberat o greșeală în prestația mea, pentru a testa vigilența studenților. Nevoia de îndoială și de suspiciune funcționează concomitent cu o alta, opusă: nevoia de complicitate la o convenție. De exemplu, mergem la un spectacol de teatru. Ne supunem prezumției de complicitate la convenția de ficțiune propusă de spectacol, o acceptăm, îi acordăm credit. Dar spiritul nostru critic nu încetează să funcționeze și avem dreptul, ulterior, să ne exprimăm eventuala insatisfacție, să pretindem că autorii spectacolului au înșelat așteptările noastre, creditul pe care l-am acordat. La fel, în cazul unei poezii, al unui roman etc.

5. Nevoia de greșeală și de eșec

De câte ori am eșuat până să deprindem să folosim furculița, cuțitul și lingura! De câte ori am căzut, ne-am julit genunchii până să învățam să ne ținem pe picioare și să mergem! Este clar că învățarea, drumul spre dobândirea unui nou comportament, trece prin greșeli și eșecuri; ele sunt prețul pe care-l plătim pentru a ne îmbogăți înțelegerea și pentru a acumula noi capacități. Trebuie deci să distingem între greșelile de acest fel, care au un rol pozitiv, benefic, și greșelile ordinare, făcute din neatenție sau ca urmare a altor imperfecțiuni senzoriale sau psihice. A plasa greșeala și eșecul, la modul general, în sfera infracțiunii sau / și păcatului denotă o confuzie gravă, pe care totuși o comite mereu practica educațională. Auzim mereu: „cine a greșit, să plătească". Dar exemplul copilului care cade înainte de a învăța să se țină pe picioare, și niciun părinte normal nu se gândește să-l pedepsească pentru acest eșec, trebuie să ne stea mereu în față.

O veche vorbă latinească de înțelepciune ne amintește că *a greși este omenesc*. Dar reflecția respectivă continuă prin a condamna perseverarea în greșeală. Aici este nevoie de o precizare. De exemplu, să repeți mereu traversarea străzii pe culoarea roșie a semaforului este într-adevăr de condamnat și de sancționat; în general, nerespectarea deliberată a unor reguli ale comportamentului uman, social este de sancționat și aici intră în funcție justiția și morala; dar să comiți mereu greșeli, *alte* greșeli, în încercările în care te aventurezi pentru a străpunge necunoscutul – este un lucru normal, inevitabil.

Istoria abundă în exemple de greșeli și eșecuri ale unor oameni de seamă, în tentativa de a spori cunoașterea umană. S-ar putea scrie o istorie

a omenirii centrată pe greșeli și pe eșecuri. O mare parte, poate cea mai mare, a acțiunilor de pionierat, a lucrărilor care au deschis drumuri noi în cunoaștere și în acțiunea socială, au inclus greșeli, ca un produs secundar al noutății ideilor lansate. Mai mult, mergând pe urmele unor greșeli comise în lucrări sau acțiuni temerare, s-a ajuns la apariția unor noi idei, noi domenii de cercetare. „Greșeala matematică, sursă de creativitate" a fost de mai multe ori titlul unora dintre expunerile mele. Pentru a da un singur exemplu: noua știință a haosului a fost inițiată de Henri Poincaré în tentativa sa de a înlătura o greșeală dintr-un memoriu al său de mecanică cerească. Am putut verifica personal și bănui că e adevărat în general faptul că drumul spre multe (poate cele mai multe) idei și teoreme matematice a urmat o cale sinuoasă, de tatonări, rătăciri, confuzii, greșeli de tot felul, până s-a cristalizat varianta sub care ele sunt acreditate. A cunoaște, măcar în unele cazuri, această istorie zbuciumată mi se pare esențial, dacă vrem să înțelegem natura profundă a creației umane. Personal, am făcut această experiență pe unele situații din matematică, din informatică, din lingvistică, din domeniul literar-artistic, dar cred că este valabil în general.

Ținând seama de inevitabilitatea eșecurilor, este esențial să educăm rezistența la eșec, înțelegerea faptului că eșecul este normal; mai mult: dintr-un eșec este totdeauna ceva de învățat.

6. Nevoia de joc

Apreciez jocurile bazate pe reguli prestabilite, de la fotbal și tenis la șah și golf. Ele au un rol important și merită atenția tinerilor. Dar nu în primul rând la ele mă gândesc acum. Am în vedere jocurile care valorifică nevoia de libertate, curiozitatea de a înțelege cele percepute prin simțuri și prin observație directă, nevoia și dreptul la greșeală și eșec, fără a fi pedepsite. Am considerat astfel de exemple la punctul anterior: cum învățăm să ne ținem pe picioare și să mergem. Este clar că orice copil de pe suprafața Pământului trece prin această experiență. Acum mă voi referi la un alt joc, și el practicat, pe cât mi-am putut da seama, de toți copiii lumii: *de-a v-ați ascuns*. Eu mă ascund, iar tu mă cauți și dacă mă găsești, ai câștigat. Acest joc nu face decât să imite un altul, pe care natura, lumea îl practică față de noi, la orice vârstă și de la începuturile omenirii. În tentativa noastră firească de a înțelege lumea, totul se întâmplă ca și cum lumea ne spune: „cauți să mă înțelegi, dar eu mă

ascund; și cu cât lucrul pe care-l cauți este mai interesant, mai semnificativ, cu atât îl ascund mai bine și îl fac mai greu de găsit. Dar merită să-l cauți. Chiar fără rezultatul așteptat, căutarea îți va da satisfacții, care însă ar putea fi altele decât cele la care te-ai gândit inițial. Cauți ceva, nu-l găsești, dar găsești altceva; uneori mai interesant decât ceea ce căutai inițial". Învață să savurezi acest spectacol al omenescului, să te îmbeți de el – și din nou să simți că viața merită să fie trăită. Căutarea se dovedește de multe ori mai importantă decât găsirea. Plăcerea de a urca un munte stă în primul rând în a savura fiecare moment al parcursului, chiar dacă nu ajungi în vârf. Mai e și un alt aspect, observat de Blaise Pascal: de multe ori cauți ceea ce deja ai găsit. Găsești ceva ca o bănuială, o intuiție, o extrapolare a unor observații empirice. Dar ai nevoie de o confirmare mai convingătoare. Așa se întâmplă, de exemplu, că în matematică multe teoreme sunt „găsite" mult înainte de a fi demonstrate; cazul teoremei lui Pitagora, găsită empiric cu mult înainte de Pitagora.

Dar toată căutarea la care ne referim ce este altceva decât învățarea, descoperirea, invenția? Nevoia noastră de a înțelege lumea, de a ne înțelege pe noi. O căutare care trebuie să valorifice toate nevoile umane discutate anterior, dar și pe cele care urmează.

7. Nevoia de identitate

Aici se află o provocare majoră, dramatică, și o șansă de a da vieții noastre o motivație superioară. Direct implicate sunt toate celelalte nouă nevoi pe care le discutăm. Biologic, avem o identitate individuală, prin faptul că fiecare ființă vieţuitoare de pe această planetă are un ADN specific. Acizii dezoxiribonucleici sunt „cuvinte" pe alfabetul celor patru tipuri de baze nucleotide. Acest alfabet este același pentru toate ființele trăitoare pe planeta Terra. Dar ordinea în care sunt așezate elementele alfabetului în alcătuirea ADN-urilor este alta la fiecare dintre noi, deci fiecare ființă umană are o identitate biologică specifică. Ne naștem preluând o întreagă moștenire genetică de la părinți și, prin intermediul lor, de la bunici, străbunici etc. Preluăm o seamă de trăsături, deprinderi, reprezentări, judecăți și prejudecăți determinate de contextul geografic și istoric în care ne dezvoltăm. Toate acestea ne conferă o identitate genetică, de familie, de loc geografic și de moment istoric, deci o identitate locală, una regională, una

națională, de limbă, de credință. Această identitate pe care natura și istoria ne-o imprimă, de multe ori fără a ne da seama, rămâne pentru prea mulți oameni singura lor identitate. Prea mulți oameni nu simt nevoia unei identități mai bogate decât aceea primită fără vreun efort personal. În perioada trecerii de la copilărie la adolescență ar trebui să înceapă conștientizarea nevoii de construire a unei identități mai bogate decât aceea cu care ne-a înzestrat natura. Cum să facem să educăm la cât mai mulți tineri această nevoie (valorificând critic, selectiv, identitatea primită de la natură)? Cum să-i facem pe tineri să conștientizeze faptul că în condițiile actuale ale globalizării de toate felurile, asupra noastră acționează, direct sau indirect, toate nivelurile sociale, de la cele locale la cele regionale, naționale, europene, occidentale și planetare? Să le explicăm tipologia identităților culturale: balcanică, dunăreană, a Mării Negre, sud-est europeană, central europeană, mediteraneeană, europeană, occidentală, planetară, dar și tipologia care rezultă din diversitatea lingvistică, de credințe, de civilizații. Se întâmplă un lucru fără precedent în istoria omenirii: numeroasele identități ale ființei umane, aflate într-o dinamică permanentă și o interacțiune continuă, nu mai pot fi înțelese decât concomitent, formând un sistem. Sau le înțelegem pe toate, sau pe niciuna. Globalizarea și internetul au o contribuție esențială la această nouă configurație a identităților. Educația nu reușește să facă față acestor probleme, nici nu prea le are în atenție. Dar tensiunile existente între diferite identități ale fiecărei persoane și între identitățile unor persoane diferite sunt, în ultimă instanță, la rădăcina multor conflicte și războaie; aici își află rădăcinile și terorismul existent la scara mondială. Posibilitatea unei dezvoltări armonioase a identităților rămâne, deocamdată, doar un proiect.

8. Nevoia de omenesc și de omenie

Identitatea este primul termen al unui cuplu esențial, în care al doilea termen este: *alteritatea*. Niciunul dintre ei nu se clarifică în absența celuilalt. La orice nivel, ne definim identitatea prin raportare la ceea ce este diferit. Diferența se poate referi la vârstă, la sex, la naționalitate, la limbă, la culoarea pielii, la religie, la nivel de cultură, la poziție socială, la apartenență politică, la filozofie a vieții, la preferințe literare sau de orice altă natură etc. Să fim pregătiți să

înțelegem omenescul în diversele sale ipostaze, să admitem că tocmai infinita sa diversitate îi dă farmec. Nu există două fețe umane identice, nu există două voci umane identice, nu există două priviri umane identice. Dar dincolo de această diversitate, toți copiii lumii au o prospețime cuceritoare, toți alternează râsul cu plânsul, toți râd la soare, toți îndrăgesc mișcarea și jocul, toți ard de curiozitate. Omenescul este o sursă nesfârșită de delectare, de minunare. Iată, pentru a alege numai una dintre fermecătoarele manifestări umane: vorbirea, limba. Câtă subtilitate, câtă finețe, cât joc al nuanțelor îți oferă cuvintele, frazele, discursul! Muzica lor, semnificația lor. Cât de plăcut e să constați că reușești să spui ceea ce ai gândit, dar cât de ușor, pe nesimțite, frazele derapează și nu mai exprimă ceea ce ai dorit! O continuă alternare a găsirilor și a ascunderilor, a confirmărilor și a frustrărilor. Sau jocurile memoriei umane, ale amintirilor și uitărilor; sau trecerile insesizabile de la zâmbet la lacrimă, de la gravitate la duioșie. Iată un pariu major al educației: să-i antrenăm pe copii să savureze omenescul în întreaga sa diversitate. Omenescul nu este ca jocul de tenis, unde câștigi în dauna altora, care pierd; omenescul poate fi universal câștigător. La animale, o pornire instinctivă vede în diferență o adversitate. Pentru ca oamenii să nu reproducă și ei acest comportament, este nevoie de o educație corespunzătoare, altfel se întâmplă ceea ce vedem mereu: băieței de clasa a treia primară care se iau la bătaie pentru că „eu am spus într-un fel, iar el a spus altfel".

De la omenesc nu e decât un pas până la omenie. Nevoia de a fi bun, generos, de a dărui, de a-i contamina pe alții de bucuria vieții. De a adopta în comportamentul tău prezumția de *solidaritate* cu ceilalți oameni. Copiii care se formează în acest fel (iar internetul ar putea avea aici un rol esențial) vor putea fi mai greu antrenați în războaie de tot felul.

9. Nevoia de cultură

Omenirea a acumulat un imens tezaur de cultură științifică, literar-artistică, tehnologică, religioasă, filozofică etc. Culmi ale spiritualității umane, în matematică, astronomie, fizică, chimie, biologie, filozofie, literatură, muzică, arte vizuale, teatru, științe juridice, economice, istorice, arheologice, geografice, geologice și, mai recent, în film și în disciplinele informației și ale comunicării stau mărturie pentru splendoarea omenescului, pentru puterea sa de pătrundere, de imaginație,

de descoperire și de invenție. Dar cine beneficiază de ele, câți sunt cei care au acces la aceste piscuri, le înțeleg, își pot umple sufletul și mintea de înțelepciunea și frumusețea lor, se pot astfel înălța spiritual mult peste starea de animalitate? Câți sunt cei care ajung să trăiască fiorul unui vers, al unei povești, al unei muzici, al unui tablou, al unui monument de arhitectură, al unei sculpturi, al unei ecuații, al unei formule chimice, al tabelei lui Mendeleev, al unui program de calculator, al geometriilor neeuclidiene, al relativității einsteiniene, al lumii cuantice, al dualității Watson – Crick a acizilor nucleici? Oare pe la urechile câtor copii, adolescenți trece adierea unor acorduri din Beethoven, Bach, Mozart sau Chopin? Câte priviri aflate în dimineața vieții ajung să se desfete în prezența unui tablou de Rembrandt, a unei sculpturi de Brâncuși? Va fi în stare educația publică să preia acest mesaj? Mai avem timp de așa ceva? Un timp de contemplare, de supremă emoție. Nu cumva eliberăm pe bandă rulantă diplome de diverse grade, fără acoperire culturală? Și dacă nu au acoperire culturală, ce sunt posesorii acestor diplome altceva decât, în cel mai bun caz, furnizori de servicii? Și dacă nu prea au nevoi culturale, ce motivație mai profundă pot da vieții lor? Cohorte de oameni, unii cu o stare de prosperitate materială, au totuși un statut de sclavi culturali. Să nu-ți fie milă de ei? Să nu-i compătimești? Nu cumva se află aici sursa principală a derapajelor de ordin civic, moral, juridic, a violenței verbale, psihice, fizice? Care este nivelul de cultură al celor ce ne conduc, ce repere umane au ei? Ce anume dă un sens vieții lor?

10. Nevoia de transcendență

Ne aflăm aici la modul superior, de cea mai înaltă complexitate, pe care o poate căpăta nevoia de a da un sens vieții. Etimologic, *trans* înseamnă dincolo, iar verbul latinesc ce i se alătură s-ar traduce prin *a te cățăra*. Obiceiul copiilor de a se cățăra în copaci, pe garduri, pe stâlpi exprimă nevoia, tentația de a se înălța, de a se depărta de sol. Așa începe *transcendența*. Să treci dincolo de limitele, de cadrul ce ți-au fost impuse prin naștere, să nu rămâi sclavul percepției senzoriale și empirice, să încerci să le depășești. Așa au apărut geometria neeuclidiană, care sfidează percepția senzorială a spațiului; fizica relativistă, care transgresează percepția empirică a timpului, energiei și mișcării; conștientizarea limitelor limbajului uman, inadecvat situațiilor în care

nu mai există o diferență clară între subiect și obiect și dincolo de care urmează tăcerea sau compromisul de toate felurile; logicile neclasice, care încalcă una sau mai multe din cele trei principii ale logicii aristotelice: identitate, necontradicție, terț exclus; imaginarea unui calcul care depășește frontiera Turing dată de ideea obișnuită, elementară de calcul etc. Transcendența este atât *la destinație*, cât și *la origini*. Distincția kantiană dintre *transcendent* (dincolo de posibilitățile cunoașterii umane) și *transcendental* (relativ la achiziții ale cognitivului uman care preced orice experiență; cunoașterea *apriorică*). Transcendența matematică se referă, în acord cu Euler, la operații care nu se pot realiza prin repetarea de un număr finit de ori a unor operații elementare, aplicate numerelor întregi și unei variabile *x*. De aici, nu-i decât un pas până la distincțiile *profan – sacru, imanent – transcendent*. În aceeași ordine de idei, se poate discuta despre transcendența în muzică, în viziunea fenomenologiei sunetului, preconizate de Sergiu Celibidache.

Desigur, nu sunt acestea singurele nevoi umane. Dar sunt dintre cele mai importante și dintre cele mai neglijate. Trăim acum un moment al unui nou început. Voi, oameni ai școlii și ai universității, voi, elevi și studenți, voi, părinți ai elevilor și studenților, voi, oameni de cultură, intelectuali, ce ar fi să valorificăm a doua nevoie evocată mai sus și să ne împrospătăm?